

[K] **EEN POËTISCH UNIVERSUM.
DE OVERZICHTSTENTOONSTELLING
VAN PANAMARENKO IN ANTWERPEN**

Panamarenko Universum: met deze tentoonstelling viert het Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen (M HKA) tot eind februari 2015 “de grote en eenmalige terugkeer” van Panamarenko naar zijn geboortestad. Het M HKA presenteert een thematisch geordende ontdekkingstocht door het oeuvre van de Vlaamse kunstenaar, met ook een uitgebreide catalogus, en toont aan hoe hij uitgroeide tot een icoon van de naoorlogse avant-garde.

Panamarenko (pseudoniem van Henri van Herwegen, °1940, Antwerpen) maakt zijn intrede in het Antwerpse artistieke leven in 1963: na een studie aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, waarbij hij zichzelf de natuurkunde bijbrengt in de plaatselijke wetenschappelijke bibliotheek, toont hij bij het Comité voor Artistieke Werking een tiendelige reeks koperen, met kogels doorboorde plaatjes. Deze werken vertonen een duidelijke breuk met de traditionele opvattingen van het kunstwerk als beeldhouwwerk of schilderij, en door hun vormelijke verwantschap met popart en *nouveau réalisme* reageren ze op de mode van het moment. Later typeert Panamarenko deze bewegingen als bevrijdend omdat ze hem toelieten te maken wat hij wilde en hoe hij het wilde. In dezelfde geest organiseert hij in de volgende jaren, samen met Hugo Heyrman en Wout Vercammen, onder de naam Panamarenko Multimiljonair de eerste happenings in Antwerpen, en presenteert hij tussen 1966 en 1968 in de kunstgalerie Wide White Space van Anny De Decker en Bernd Lohaus een twintigtal werken met titels als *Bottektes met sneeuw* (1966) en *Krokodillen* (1967). Het zijn indrukken uit de alledaagse werkelijkheid die hij in poëtische objecten heeft gevat.

Eind 1968 verlaat Panamarenko de realisatie van objecten om zich te richten op het onderzoek naar de natuurkundige beginselen van het vliegen en de voortbeweging. Dat onderzoek was al begonnen met zijn boekenstudie ten tijde van de vroegste werken, maar wordt in zijn productie voor het eerst concreet met *Portable Air Transport*, een draagbare motoreenheid met propellers die is ontwikkeld om enkele minuten te vliegen. Het model van dit toestel

wordt aan het eind van 1969 tentoongesteld in de Wide White Space en geldt als een scharnierpunt in zijn artistieke ontwikkeling. Vanaf dat moment profileert Panamarenko zich als kunstenaar nadrukkelijk op het terrein van het natuurkundige onderzoek, en werpt hij zich op als een ingenieur die de kijker met zijn werk wil inwijden in “het geheim van de vliegtuigmechanica”. Nadat hij de richting van het wetenschappelijke experiment heeft gekozen, werkt Panamarenko tot aan zijn kunstenaarspensioen in 2005 aan een oeuvre van in principe voortbewegende, door theorie onderbouwde toestellen en apparaten als *The Aeromodeller* (1969-1971), *Scotch Gambit* (1966-1999) en *Bing II* (2003).

Met de expositie *Panamarenko Universum* wilde M HKA-medewerker Hans Willemse een thematische structuur aanbrengen in het veelzijdige ensemble dat de kunstenaar gedurende veertig jaar realiseerde om zo “een helder en tegelijk gevarieerd beeld neer (te) zetten van Panamarenko’s indrukwekkende oeuvre”. Dat resulteerde in een museale presentatie die kan dienen als een toegankelijke inleiding tot Panamarenko, maar die evenzeer geldt als een verdieping van een oeuvre dat zich in de eerste plaats onderscheidt door een poëtische kwaliteit. Bij de tentoonstelling verscheen een catalogus met bijdragen van onder meer Willemse, M HKA-directeur Bart De Baere, Viktor Missiano en Stefan Wouters.

Net als de catalogus is de tentoonstelling in het M HKA opgebouwd rond zeven clusters van thematisch verwante stukken. In elke museumruimte wordt met een ensemble van tekeningen, apparaten en prototypes een deelaspect van Panamarenko’s praktijk voorgesteld. De als nulpunt fungerende cluster *Happening News* belicht de vroegste wapenfeiten van de kunstenaar op het gebied van de happenings, en de sectie *Silent Objects* verzamelt een reeks aan popart en *nouveau réalisme* verwante objecten. *Fixed Wings & Zeppelins* toont de natuurkundige experimenten op het vlak van vliegende toestellen. Die evolueren later naar een ruimtevaartkundig onderzoek, zoals blijkt uit de werken in de cluster *Lift the Machine. Engineered to Go to Sea* werpt een blik op Panamarenko’s vaartuigen, en het slotensemble *Servo-Robotica* brengt een aantal mechanische robotachtigen samen.

Zaalzicht van de tentoonstelling *Panamarenko Universum*, Foto M HKA © Sabam Belgium 2015.

Door op die manier een reeks sleutelwerken op te voeren schetst deze expositie een representatief beeld van Panamarenko's praktijk als kunstenaar. Naast de al genoemde *Bottekes met sneeuw*, *Krokodillen* en *Portable Air Transport* ziet de toeschouwer ook tal van andere, hier in de chronologie van de tentoonstelling opgesomde werken: *Prova Car* (1967), *Donderwolk* (1971), *Hazerug* (1992), *Grote Plumbiet* (1984), *Pahama, Spitsbergen - Nova Zemblaya* (1996) en *Vogelmarkt* (2004). Al deze stukken tonen aan in welke mate Panamarenko's realisaties kunsthistorisch uitzonderlijk en uniek zijn. Want zoals kunstcriticus Jon Thompson aangaf, schuilt het belang van Panamarenko voor de naoorlogse kunst juist in de poëtische lading van zijn afzonderlijke werken – een perfecte uitvoering van het technologische idee is nooit aan de orde geweest. Ook zijn tegendraadse verhouding tot de contemporaine minimalistische trend is kenmerkend.

Hoewel de zeven clusters waardevol blijken om structuur en orde aan te brengen in de complexiteit

van Panamarenko's praktijk, mogen de afgebakende eenheden in zijn oeuvre in geen geval als geïsoleerde entiteiten gezien worden. Onderling blijken ze immers naar elkaar te verwijzen. Neem bijvoorbeeld het werk *Pahama, Spitsbergen - Nova Zemblaya*: hoewel deze duikboot werd ondergebracht in de cluster *Engineered to Go to Sea* is dit werk vormelijk verbonden met het stille object *Walvis* (1967). Het creatieve proces verloopt niet rechtlijnig, en de werken die uiteindelijk in afgezonderde ensembles tot elkaar in verhouding worden gebracht, hebben een ontstaansgeschiedenis die is getekend door een absolute verwevenheid. De clustervorming in het M HKA moet dan ook niet worden opgevat als een bindende leesrichting, maar eerder als een voorstel tot interpretatie. En waar een voorstel wordt geformuleerd, is ruimte voor discussie. De toeschouwer die zich met dit idee in het achterhoofd naar de tentoonstelling begeeft, vormt voor zichzelf ongetwijfeld de noodzakelijke inzichten in Panamarenko's poëtische universum.

Met deze tentoonstelling keert, zoals gezegd, een

icoon van de naoorlogse avant-garde terug naar zijn geboortestad. Maar meer dan als een blijde intrede leest de expositie als een voorlopig hoogtepunt van de bekrachtiging van Panamarenko als een van de pijlers van het M HKA. Nadat het Antwerpse museum eerder al zijn kunstenaarshuis in de Biekorfstraat aan de collectie heeft toegevoegd (dit huis zal na restauratiewerken worden opengesteld voor het publiek in 2015), tekent het met *Panamarenko Universum* voor een even toegankelijk als verdiepend overzicht van een van de belangrijkste Belgische kunstenaars uit de recente kunstgeschiedenis. Met dit initiatief werpt M HKA zich op als een autoriteit in het veld, en het is dan ook te hopen dat het Panamarenko-verhaal niet eindigt bij deze tentoonstelling en dat het eenmalige karakter van deze terugkeer op grond van succes kan worden verlengd. Zoals De Baere aangeeft in zijn bijdrage aan de catalogus zijn er alvast plannen om het natuurkundige denken van de kunstenaar te ontsluiten voor het publiek. Daarnaast verdient echter ook zijn verhouding tot het hem omringende internationale veld de nodige aandacht: de invloedssfeer van kunstenaars als Marcel Broodthaers en Joseph Beuys is bijvoorbeeld een vruchtbaar onderzoeksterrein. Het historische belang van dit oeuvre zal zich het duidelijkst aftekenen in het licht van het ruimste, contemporaine raamwerk – en dat is bij uitstek internationaal gekleurd. Na *Panamarenko Universum* zijn de verwachtingen in ieder geval hoog gespannen.

JORIS D'HOOGHE

Expositie: *Panamarenko Universum*, nog tot en met 22 februari 2014 in het M HKA, Antwerpen, www.muhka.be en www.panamarenko.be.

Catalogus: HANS WILLEMSE E.A., *Panamarenko Universum*, Ludion, Antwerpen, 2014, 224 p.
